

TEREBINTH

Het
grafmonument
van Paus
Adrianus VI

Algemene
Vergadering
2006

Een
gedenkteken
voor junks

HIER RUST
MIJN LIEVE
ONZE VADEER
DIRK MAR
GEB. 30
OVERL. 28

HIER
MIJN LIE
E LIEVE M
LOUISA
DEKKER
GEB. 26
OVERL. 16

Graven op internet: graven in Vlaanderen

Steeds meer begraafplaatsen in Nederland beschikken over een eigen website. Hoe anders is de situatie bij onze zuiderburen. Op de site van Grafzerkje, de Vlaamse zustervereniging van de Terebinth, staan slechts twee links naar begraafplaatsen genoemd. De site Schoonselhof, de grootste stedelijke begraafplaats van Antwerpen, werd in 1911 als 'parkbegraving' geopend op het gelijknamige landgoed. Dankzij de vele grafmonumenten van Bekende Vlamingen kreeg de begraafplaats de bijnaam 'Père Lachaise van Vlaanderen'. De site geeft een korte beschrijving van de ontstaansgeschiedenis en een overzicht van de grafmonumenten. De tweede link verwijst naar de Antwerpse begraafplaatsen Berchem en Hoboken. Beide sites zijn een initiatief van Grafzerkje. 'Dat er nauwelijks sites van begraafplaatsen op internet te vinden zijn is niet verwonderlijk', zegt Jacques Buermans van Grafzerkje. 'Alle begraafplaatsen zijn eigendom van de gemeente. De stedelijke overheid heeft geen enkele interesse voor de promotie van hun begraafplaatsen. Laat staan voor onderhoud. Begraven is in België weinig populair. Ruim tachtig procent van de bevolking kiest voor crematie, hoewel tegenwoordig het percentage Belgen met een voorkeur voor begraven weer groeit. Schoonselhof is een prachtige begraafplaats, een waar funerair openluchtmuseum. Maar er worden jaarlijks 800 tot 1.200 grafmonumenten verwijderd. De stedelijke overheid toont geen enkele belangstelling voor het behoud van funerair erfgoed.'

Het Oud Kerkhof in het Limburgse Hasselt vormt een uitzondering. Het kerkhof werd in 1796 in gebruik genomen en is één van de oudste kerkhoven van het land. Volgens de site is het kerkhof met zijn ijzeren en stenen kruisen, grote en kleine grafmonumenten en grafkapellen 'een weerspiegeling van de rijkdom van de 19de-eeuwse bourgeoisie. Vele rijke families en renteniers, ambtenaren en jeneverstokers wedijverden om het meest pompeuze en meest opvallende grafmonument als blijk van macht en fortuin'. Op de begraafplaats is zelfs een klein informatiecentrum ingericht, een unicum in België.

Bartho Hendriksen *b.w.hendriksen@planet.nl*

Links

Grafzerkje, *www.grafzerkje.be*

Schoonselhof, *www.schoonselhof.be*

Antwerpse begraafplaatsen, *www.antwerpsebegravingen.be*

Oud Kerkhof, *www.hasselt.be*

(advertenties)

www.rouw.nl / www.crematorium.nl / www.begraafplaats.org én

www.uitvaartinformatie.nl

Uitvaart Internet Diensten

P. Moreelsestraat 30, 8932 HS Leeuwarden T. (058) 213 97 07 / F. (058) 216 01 94 / E. info@uitvaartinformatie.nl

Op onze sites bieden wij onafhankelijke informatie over de uitvaart. Bezoekers (inmiddels meer dan 500.000 per jaar) kunnen o.a. via onze uitvaart-encyclopedie informatie vinden over tal van zaken rondom een uitvaart. Voor een aantal onderwerpen hebben we gespecialiseerde sites gemaakt.

Onze sites bieden uitvaart-ondernemingen, verenigingen en stichtingen de mogelijkheid tot adverteren en informeren.

Uniek is dat u **via deze sites** de adressengids voor de uitvaartbranche kan vinden

Kijk op onze 4 internetsites (de www-adressen staan hierboven).

Adverteren:

In de adressengids vanaf 65,- euro p.j. Vermelding en een link op de Homepage vanaf 95,- euro per jaar.

Inhoud

De zogenaamde 'broodjes' op de algemene graven te Papendrecht

De dood en het graf van Paus Adrianus VI	4
Bas Jongenelen vertelt over het overlijden van Paus Adrianus VI en zijn graf te Rome.	
Verenigingsnieuws	6
Een gedenkteken voor junks	8
Puck Kooy is naar Amsterdam gegaan om het tot nu enige monument voor junks te bekijken.	
Publicaties	12
Excursies	14
Agenda	16

Mens & Plek

'Ze vinden me een bemoeial'

'Door mijn hobby genealogie heb ik belangstelling gekregen voor begraafplaatsen. Tijdens het onderzoek naar mijn familiestamboom heb ik regelmatig de begraafplaats in Papendrecht bezocht. Toen ik de steen van mijn opa niet kon vinden en contact zocht met de gemeente kreeg ik te horen dat de steen weggehaald was. 'U kunt hem ophalen bij de gemeentewerf'. Dat vond ik wel een rare gang van zaken. Ik noteerde de gegevens van mijn familieleden en verwerkte deze thuis in de familiestamboom. Naarmate ik vaker op de begraafplaats kwam raakte ik meer geïnteresseerd in de geschiedenis van de begraafplaats en de mensen die hier begraven liggen. Op een gegeven moment heb ik alle namen die op de graven staan genoteerd. Vervolgens heb ik ze ingevoerd in mijn eigen namenarchief. Later heb ik van elke steen een foto gemaakt en deze geplaatst op de site van het Begraafplaatsenproject Alblasserwaard en omgeving. Dit project is gestart in april 2005 en heeft als doel informatie over de begraafplaatsen in de Alblasserwaard beschikbaar te stellen voor genealogische onderzoekers en geïnteresseerde familieleden. De site telt nu meer dan 15.000 graven en trekt zo'n honderd bezoekers per dag. Regelmatig krijgen we verzoeken van familieleden om meer informatie over de overledenen te geven of om foto's van grafstenen te sturen. Ook zenden ze ons nieuwe gegevens over hun familieleden. Ik had een goede relatie met de vorige beheerder van de begraafplaats. Hij heeft mij veel geleerd over het beheer en onderhoud van een begraafplaats. De huidige beheerder streeft

Naam: Bert de Lange
Leeftijd: 48 jaar
Hobby: Amateur-genealoog en het bezoeken van begraafplaatsen
Website: www.zerken.nl

naar een meer efficiënte inrichting met zo weinig mogelijk onderhoud en groen. Nadat ik in de regionale pers mijn beklag had gedaan over het weghalen van grafzerken is mijn verhouding met de beheerder en de gemeente er niet beter op geworden. Ze vinden mij een bemoeial. Maar ik wil graag het karakter van de begraafplaats behouden zoals deze is. De begraafplaats weerspiegelt het karakter van de mensen die hier wonen: sober, hardwerkend en gelovig. Je vindt er geen opgetuigde graven. Veel graven zijn een teken van de christelijke soberheid in leven en sterven. De gemeente heeft precies voorgeschreven hoe groot de zerken mogen zijn en daar mag niet van worden afgeweken. Bijzonder zijn de 'broodjes', eenvoudige rechthoekige grafstenen die de algemene graven markeren. Sommige graven hebben geen grafsteen overeenkomstig de godsdienstige overtuiging van de overledene. De sfeer van een begraafplaats trekt me bijzonder aan. Vooral de rust. Ik wandel er graag rond en laat de inrichting en de graven op me inwerken. Ook tijdens mijn vakanties bezoek ik graag een begraafplaats. Ik hoef niet naar Père Lachaise in Parijs of mee met een buitenlandse excursie van de Terebinth; ik vind elke begraafplaats interessant.'

Bartho Hendriksen

Colofon

TEREBINTH

TIJDSCHRIFT VOOR
FUNERAIRE CULTUUR

JAARGANG XX

NUMMER I

MAART 2006

Terebinth is het tijdschrift van Vereniging de Terebinth. Het verschijnt vier keer per jaar.

Lidmaatschap en abonnement
 Het lidmaatschap kost personen minimaal € 19,50, elke huisgenoot € 8,- en organisaties minimaal € 60,- per jaar. Bibliotheken kunnen zich op het tijdschrift abonneren voor € 19,50. Het geld kan worden overgemaakt op gironummer 335536 van Vereniging de Terebinth te Rhenen. Na 1 juli is nog slechts de helft van het bedrag verschuldigd. Na 1 december tot het einde van het jaar gratis. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen bij het bureau. Losse nummers van de Terebinth kosten € 2,50 per exemplaar plus verzendkosten.

Terebinthbureau
 Henk van Laar
 Molenweg 2, 3911 SH Rhenen
 Tel: 0317-616072
 E-mail: hendrik.van.laar@hetnet.nl
 Website: www.terebinth.nl

Kopij
 Kopij wordt in Word via E-mail aangeleverd bij de redactie. Scherpe, contrastrijke foto's worden of via E-mail of op papier aangeleverd. De inleverdata voor 2006 zijn 20 april, 24 juli en 23 oktober. De verschijningsdata zijn 1 juni, 1 september en 1 december.

Redactieadres:
 Rita Hulsman
 Postbus 85177, 3009 MD Rotterdam
 E-mail: terebinth@box.nl

Advertenties en inlegvellen
 Ineke Verbeek: 070-3861256

Redactie:
 Wim Cappers, Bartho Hendriksen, Rita Hulsman, Bouke Jagt, Bert Pierik en Ineke Verbeek.
 Overnemen van artikelen en illustraties alleen na vooraf gegeven schriftelijke toestemming van de redactie.
 Illustraties: Bartho Hendriksen, voorpagina, p.3; Eugenie van der Meulen, p.4; Rindert Brouwer, p.10; Mary Kuiper, p.12; Wim Cappers, p.12; Laura Fokkema, p.14, achterpagina.

Hoofdredactie: Wim Cappers
 Eindredactie: Ineke Verbeek
 ISSN: 1382-5259
 Uitgeverij Ger Guijs, Rotterdam

De dood en het grafmonument van paus Adrianus VI

'Verraderlijk als de zee, hypocriet, gierig, door niemand geliefd, heksenmeester, tovenaer, bijgelovig, leugenaar, oplichter, dief, kippenhouder, beestachtig ....' Je zou het niet denken, maar dat waren toch echt de kwalificaties die in 1523 de zojuist overleden paus toegedicht werden.

De huidige paus is een Duitser, de vorige paus was een Pool – je zou bijna denken dat het pausdom een internationale aangelegenheid is. Dat is echter niet zo. Voor de Poolse paus, was er een Italiaanse paus. En voor hem een Italiaanse; en voor hem weer een Italiaan; enzovoort, enzovoort. We moeten terug tot 1522 voor we weer een niet-Italiaanse paus tegenkomen: Adrianus VI. Het aardige is dat Adrianus VI een Nederlander was, de enige Nederlander die het ooit tot paus heeft gebracht.

Adrianus VI was geboren in 1459 in Utrecht als Adriaan Florenszoon Boeyens. Hij doorliep een voorspoedige carrière als geestelijke en hij werd de favoriete bisschop van keizer Karel V. Karel V kende hem goed, want Adriaan was ooit diens privé-leraar. Toen paus Leo X in december 1521 stierf, liet keizer Karel zijn invloed gelden – Adriaan Boeyens werd op 9 januari 1522 tot paus gekozen. Overigens was Adriaan zelf niet bij zijn verkiezing aanwezig en zou het zelfs nog een half jaar duren voor hij in Rome arriveerde. Hij nam de naam Adrianus VI aan, in het Italiaans Adriano VI. De vormen Hadrianus en Adrianus zijn inwisselbaar. In de zestiende eeuw bestond er nog geen officiële spelling, vandaar dat hij ook bekend staat onder de naam Hadrianus VI, want in het Latijn is het gebruikelijk zijn naam met een H te schrijven.

Hoogtijdagen van de Renaissance

Het waren de hoogtijdagen van de Renaissance en de paus werd geacht zich te gedragen als een echte Renaissance-vorst. De paus moest zich omringen met pracht, praal, kunst, cultuur en minnaressen. Paus was eerder een politieke dan

een geestelijke functie, vandaar dat er mannen op de stoel van Petrus terecht zijn gekomen van wie onverbloemd duidelijk was dat zij atheïst waren, zoals Clemens VII (de opvolger van Adrianus VI).

Tot ergernis van zijn omgeving was Adrianus VI juist niet een Renaissance-paus. Hij was sober en recht in de leer. Hij gaf niets om luxe en het is niet bekend dat hij er enig liefdesleven op nahield. Kortom, zijn levenswijze was ongepast in het verderfelijke Rome. Hij zou het dan ook niet lang volhouden. Op 64-jarige leeftijd stierf hij aan de druk waaronder hij leefde en uitputting door de hitte die Rome in september 1523 in zijn greep hield. Behalve deze twee factoren was er nog iets dat zijn gezondheid niet ten goede kwam: een maand eerder had men Adrianus VI proberen te vergiftigen. Wat zijn precieze doodsoorzaak was, is achteraf niet meer te achterhalen, waarschijnlijk had hij ook een zwak hart of een zwakke gezondheid in het algemeen.

In ieder geval had Adrianus VI ook last van zijn nieren. De Romeinen weten deze klacht aan het bier dat hij liever dronk dan wijn. Men vond bier drinken barbaars. Hij dronk eenvoudig, en hij at ook eenvoudig: bier en kabeljauw was zijn dagelijkse eten. Het hele pauselijke hof sprak er schande van! En terwijl het hof doorging met leven in luxe, probeerde Adrianus VI de mensen ervan te overtuigen dat ze sober moesten leven. Het was vechten tegen de bierkaai. Het deed hem veel verdriet, dat er niemand naar hem luisterde. Sterker nog: men raadde het hem af om te zedenpreken. Je zou kunnen zeggen dat Adrianus VI getreiterd werd om zijn opvattingen. Op zijn sterfbed boden diverse kardinalen troost door te vragen waar hij zijn geld verborgen had.

Het overlijden van de Paus

De dood van Adrianus VI werd gevierd in Rome. Hij had alle artistieke programma's van de vorige paus stilgelegd en dat terwijl de Romeinen dol waren op de vele beelden en mooie gebouwen die overal in Rome opgesteld werden. Adrianus VI vond deze luxe een zonde en hij ordonneerde dat alle beelden achter slot en grendel moesten. Dit was tegen het zere been van de inwoners van Rome – zij vonden dat hun stad er juist mooier en indrukwekkender op werd, de Eeuwige Stad waardig.

Sommige Romeinen waren zo blij met de dood van Adrianus VI dat zij bloemen stuurden naar de pauselijke dokter die hem niet van de dood had kunnen redden. Men noemde de dokter *De bevrijder van Rome*. De kardinalen plunderden de pauselijke vertrekken, maar het enige dat zij konden vinden waren twee tiara's, een paar kelken, wat onbeduidend zilverwerk, twaalf ringen en amper tweeduizend dukaten. Teleurgesteld namen zij mee wat zij vonden, amper genoeg om de Zwitserse garde te betalen die hen tegen betaling had binnengelaten.

De eerste rustplaats

Adrianus VI werd eerst begraven in de kapel van Sint-Andreas in de Sint-Pieter, tussen Pius II en Pius III. Er werden twee grafschriften gemaakt die zijn tombe opsierden, de eerste luidde:

QUO ROMANORUM SEXTUS
PATER ANTE SACERDOS
HOC ETIAM PIETAS CONDITUS
IN TUMULO

(In deze grafkamer waar de zesde vader van Romeinen – een voormalige priester – ligt, is ook vroomheid begraven.)

Het tweede grafschrift luidde:

HADRIANUS SEXTUS HIC
SITUS EST QUI NIHIL SIBI
INFELICIUS IN VITA QUAM
QUOD IMPERARET DUXIT
(Hier ligt Hadrianus VI, die vond dat zijn soevereine macht zijn grootste ongeluk in zijn leven was.)

Er schijnt nog een derde grafschrift te zijn geweest, maar het lijkt er eerder op dat er sprake is van graffiti.

De vertaling van dit ‘grafschrift’ luidt: *Adrianus met de grootst mogelijke vroomheid, jij ligt hier met recht tussen de twee pausen Pius vanwege je grote kwaliteiten. Jouw bijzondere vroomheid, Adrianus, heeft je bij leven goed gediend en voor jou de gouden diadeem verdiend. Dat is, bij Hercules, waar. Maar een rechtvaardiger trofee, en meer vanwege je vroomheid, is dit eerbewijs dat je, gestorven na zo’n eervolle carrière, tussen de twee pausen Pius mag liggen.*

Al snel na zijn dood deed er een gedichtje over Adrianus VI de rondte in Rome. Het gedichtje geeft aan dat de zojuist overleden paus niet bepaald geliefd was:

*Adrianus: verraderlijk als de zee,
Hypocriet, gemeen jaloers, gierig,
Haatdragend jegens iedereen, door
niemand geliefd,
Heksenmeester, tovenaer, bijgelovig,
leeg,
Boer, oneervol, inhumanaan,
Leugenaar, oplichter, dief,
kippenhouder,
Eenzaam, beestachtig en een duivels-
kunstenaar.*

Het huidige grafmonument

In 1533 werd het lichaam van Adrianus VI overgebracht naar de Santa Maria dell’Anima, de Duitse kerk in Rome. Men vond dat een Duitse paus beter op zijn plaats was in de Duitse kerk – de Nederlanden hoorden in 1533 nog onder Duitsland, dus een geestelijke uit Utrecht was een Duitse geestelijke. Pelgrims uit het Duitse rijk zouden zich zo dichtbij ‘hun’ paus voelen, dan wanneer deze in de Sint Pieter zou liggen. Tegenwoordig is de Santa Maria dell’Anima ook de kerk voor Nederlandse en Vlaamse pelgrims. Er werd een grafmonument voor hem opgericht, achter het altaar aan de rechterkant. De opdrachtgever was kardinaal Wilhelm van Enckevoirt, een studievriend van Adrianus VI en de enige man die hij tot kardinaal gecreëerd heeft.

Het ontwerp was van Baldassare Peruzzi en het beeldhouwwerk is van Michelangelo van Siena en Niccolo

Tribolo. We zien het beeld van een slapende Adrianus VI met erboven een Madonna met kind en de heiligen Petrus en Paulus. Onder de sarcofaag is een bas-reliëf te zien van de intocht van Adrianus VI in Rome. In de vier nissen aan de zijkanten van de sarcofaag zijn allegorische beelden te zien die vier deugden voorstellen: matigheid, kracht, rechtvaardigheid en wijsheid. Het grafschrift schijnt geschreven te zijn door Tranquillus Molossus:

Paus Adrianus VI – Helaas, hoe zeer komt het er op aan, in welke tijd ook de deugd van de allerbeste valt. – Voor Adrianus, de opperste bevelhebber (pauz) uit Utrecht, de beroemde stad uit Neder-Duitsland. Terwijl hij probeerde de overbodige luxe uit de wereld te bannen, maakten de leiders, die bij hem de onvergelijkelijke studie in de heilige disciplines en de bijna goddelijke gematigdheid van zijn pure ziel herkenden, hem op hun eigen gezag tot leraar van Karel V, bisschop van Tortosa, collega van de vaders van de heilige senaat, voorzitter van de koninkrijken der Spanjaarden en

uiteindelijk, door goddelijke inspiratie, in zijn afwezigheid, paus van de christelijke republiek. Hij leefde 64 jaar, 6 maanden, 13 dagen, en hij stierf op 14 september 1523, na de Geboortedag van de Heilige Maagd in het tweede jaar van zijn pausdom. Wilhelm van Enckevoirt, die door de welwillendheid en voorspraak van de paus tot presbyter kardinaal van de kerk van Sint Johannes en Paulus in Tortosa is gemaakt, heeft deze tombe op laten richten.

Of de sobere Adrianus VI zijn prachtige grafmonument had kunnen waarderen, blijft een open vraag. Wel trekt de Santa Maria dell’Anima behoorlijk wat Nederlandse toeristen die benieuwd zijn hoe hun paus er bij ligt. In 1999 is het monument gerestaureerd, het is zeker de moeite waard om het te bekijken.

Ik wil graag Roger Schenk bedanken voor zijn hulp bij de vertaling van de Latijnse citaten.

Bas Jongenelen

*Graf paus
Adrianus VI
te Rome.*

Bestuursfuncties

Voorzitter: Frank Keene, 023-5290919,
E-mail: keene@ciscn.nl
 Secretaris: José Hageman, 0183-633381,
E-mail: jjjp.hageman@planet.nl
 Penningmeester: Thijs IJzerman, 050-3119707,
E-mail: thijs.ijzerman@planet.nl

Uitnodiging en agenda voor de vergadering 2006

Geachte leden,

Hierbij nodigt het bestuur van de vereniging De Terebint u uit voor de Algemene Vergadering van De Terebint op zaterdag 1 april 2006 in het gebouw 'De Akker', Melkpad 14^a te Hilversum, telefoon 035- 621 24 47

Het programma voor deze dag:

Zaal open 10.00 uur

- Ochtend programma:
Algemene Vergadering: 10.30 - 12.30 uur
- Lunch: 12.30 - 13.30 uur
(voor rekening van de vereniging)
- Middagprogramma: 13.30 - 15.00 uur
Reint Wobbes houdt een dia-lezing over "De cultuur van dood en begraven"

Agenda

- 1 Opening en vaststelling van de agenda en inventarisatie rondvraag
- 2 Ingekomen stukken voor de Algemene Vergadering en mededelingen
- 3 Goedkeuring van het verslag¹ van de Algemene Vergadering op 16 april 2006 te Hilversum
- 4 Jaarverslag 2005 van de vereniging*
- 5 Financieel verslag 2005²
- 6 Verslag kascommissie
- 7 Decharge bestuur over het gevoerde financieel beleid 2005
- 8 Begroting 2006²
- 9 Benoeming leden kascommissie
- 10^a Benoeming als nieuwe leden van het bestuur Yt Stoker en Jan van Mierlo en vaststelling van het aantal bestuursleden voor de komende vier jaar op maximaal zeven leden³
- 10^b Herbenoeming van de penningmeester Thijs IJzerman voor een periode van vier jaar³
- 11 Wijziging statuten⁴
- 12 Wijziging Huishoudelijk Reglement⁵
- 13 Situatie afdeling Limburg
- 14 Situatie regiocoördinatie
- 15 Rondvraag
- 16 Sluiting van de vergadering

Het bestuur hoopt dat vele leden aanwezig zullen zijn op de vergadering op 1 april 2006 en bij de lezing.

Met vriendelijk groet,
José Hageman, secretaris

¹ Alle stukken evenals een routebeschrijving kunt u per telefoon, schriftelijk of per E-mail opvragen bij de secretaris: 0183-633381, Lombardstraat 29, 4201 BH Gorinchem of jjjp.hageman@planet.nl.

² Deze stukken zullen in elk geval ter plekke aanwezig zijn.

³ Toelichting op 10^a en 10^b voorstel tot benoeming bestuursleden en herbenoeming penningmeester en vaststelling van het aantal bestuursleden voor de komende vier jaar op maximaal zeven leden.

Het bestuur stelt voor mevrouw Yt Stoker en de heer Jan van Mierlo te benoemen als bestuursleden. Het bestuur bestaat overeenkomstig artikel 10 van de Statuten uit tenminste vijf personen. Het aantal bestuurders wordt vastgesteld door de Algemene Vergadering.

Het bestuur bestaat op dit moment uit vier personen: Frank Keene, voorzitter, José Hageman, secretaris, Thijs IJzerman, penningmeester en Hans Schuttevaar lid. Het bestuur wil graag op minimaal vijf leden uitkomen, maar gezien de hoeveelheid werk, zou een aantal van maximaal zeven leden voor de komende vier jaar wenselijk zijn. Daarom stelt het bestuur de Algemene Vergadering voor het aantal op maximaal zeven vast te stellen. Thijs IJzerman is in 2002 op de Algemene vergadering te Huizen gekozen als penningmeester. Het bestuur stelt voor Thijs IJzerman als penningmeester te herbenoemen voor vier jaar.

Overeenkomstig de Statuten artikel 10 lid 2 wordt de penningmeester in functie gekozen. Overeenkomstig artikel 10 lid 4 is een aftredend bestuurslid eenmaal terstond herbenoembaar.

Kandidaatstelling van bestuursleden door leden is mogelijk. Volgens artikel 11 lid 2 en lid 3 van de statuten moeten kandidaatstellingen door of namens de leden geschieden door tenminste tien leden. Kandidaatstellingen dienen tenminste een week voor de vergadering te geschieden door schriftelijke en ondertekende opgaven aan de secretaris van de vereniging.

Wie een exemplaar van de statuten wil hebben, kan deze hetzij via de website van de vereniging bemachtigen, hetzij een exemplaar opvragen bij de secretaris.

Wie meer informatie wil over de door het bestuur voorgedragen kandidaten, kan deze per E-mail, schriftelijk of telefonisch opvragen bij de secretaris.

⁴ Toelichting op het voorstel tot Statutenwijziging Naar aanleiding van de ontwikkelingen rond de afdeling Limburg heeft het bestuur door een juridische deskundige een onderzoek in laten stellen naar de mogelijke persoonlijke aansprakelijkheid van de bestuursleden in het algemeen. Hieruit bleek dat de bestuursleden hooguit bij wanbeleid persoonlijk aansprakelijk zijn.

Uit het onderzoek bleek verder dat niet goed geregeld is wie de vereniging vertegenwoordigt. Hierdoor zou, wanneer de vereniging een overeenkomst aangaat, deze getekend moeten worden door alle bestuursleden. Dit lijkt ons niet erg praktisch. Gewoonlijk is dat in statuten anders geregeld, maar bij de laatste statutenwijziging is blijkbaar over het hoofd gezien dat deze omslachtige regeling niet is aangepast. Wij stellen u daarom ook voor om een nieuw artikel 18 in te voegen:

ARTIKEL 18. VERTEGENWOORDIGING.

1. De vereniging wordt in en buiten rechte vertegenwoordigd door hetzij:
  - a. De voorzitter en de secretaris;
  - b. De voorzitter en de penningmeester;
  - c. De secretaris en de penningmeester.
2. Het bestuur is bevoegd vertegenwoordigingsbevoegdheid toe te kennen aan de penningmeester mits deze handelt binnen het kader van zijn begroting of krachtens speciale schriftelijke volmacht van het bestuur.

De bestaande artikelen 18 tot en met 20 worden vernummerd tot 19 tot en met 21. Het bestaande artikel 21 (overgangsbepalingen) komt te vervallen.

Tot slot verzoeken wij u ons te machtigen om, wanneer dat door de notaris nodig geacht wordt, het artikel op een andere plaats in te voegen en/of het artikel redactioneel aan te passen.

⁵ Toelichting op het voorstel het Huishoudelijk reglement te wijzigen

ARTIKEL 12 REGIOCOORDINATOREN.

In lid 3 en 4 wordt nu alleen een landelijk regiocoördinator genoemd. Het bestuur acht het wenselijk dat er ook een begeleidende commissie kan zijn en stelt daarom voor lid 3 en 4 te wijzigen als volgt:

Lid 12.3: De reco's kunnen voor problemen, vragen en ondersteuning terugvallen op hetzij een landelijke regiocoördinator of een begeleidingscommissie van de reco's (beco-reco).

Lid 12.4: Hetzij de landelijk regiocoördinator neemt deel aan vergaderingen van het bestuur, hetzij een daartoe door het bestuur aan te wijzen lid van de begeleidingscommissie van de regionale coördinatoren voor zover dat uit hoofde van deze functie vereist is.

Tevens stelt het bestuur voor een artikel toe te voegen, waaruit blijkt dat zowel de reco's als de landelijke regiocoördinator of de begeleidingscommissie vrijwilligers zijn en dus niet in enig dienstverband staan tot het bestuur dan wel de vereniging. De overweging is dat hiermee wordt voorkomen dat er iemand zou kunnen denken, dat sprake is van een dienstverband. Dit luistert nauw, omdat in de wereld van het arbeidsrecht, sociale verzekeringen en fiscale heffingen een ontwikkeling gaande is, waardoor de vereniging aansprakelijk gesteld zou kunnen worden als we dit niet goed formuleren, aldus het eerder genoemde ingewonnen juridisch advies.

Dit artikel wordt dan artikel 12 lid 1 en de overige artikelen worden dan vernummerd.

Nieuw artikel 12 lid 1 luidt dan:

Regiocoördinatoren, de landelijke regiocoördinator of de leden van de begeleidingscommissie van de regiocoördinatoren zijn vrijwilligers, die in geen enkel dienstverband staan tot de vereniging.

Regionieuws

Mededelingen en stand van zaken per regio

Frans Rensen - regio 5 (Noordoost en Midden Drenthe)

- Beilen
- De begraafplaats aan de Asserstraat

Dit is de huidige, meest gebruikte begraafplaats in Beilen. Deze is goed onderhouden, wat ook begrijpelijk is, omdat de beheerder, onze hulp-reco Gertjan Praas, hier zijn kantoor houdt en dus het dagelijkse toezicht heeft. De dodenakker is echter nagenoeg vol en een mogelijkheid tot uitbreiding is niet aanwezig, omdat het terrein omgeven wordt door een waterwingebied. Om die reden zijn een aantal jaren geleden plannen ontworpen een nieuwe begraafplaats in te richten buiten het strikte woongebied, namelijk de begraafplaats 'Eusingerhof'.

Voor het inrichten van deze nieuwe begraafplaats is een reeds beschikbaar stuk grond uit gemeentelijk eigendom gekozen dat, helaas, precies ligt op het snijpunt van twee hoofdwegen: de autoweg A 28 en de regionale doorgangsweg N381. Het gevolg hiervan is dat het geluid van het autoverkeer blijvend de rust verstoort. Eerst als over meerdere jaren de bomen en struiken voldoende zijn gegroeid zal wellicht de hof enige rust gegund zijn. De nieuwste methoden van watervoorziening voor de beplanting van de individuele graven zijn toegepast, en het wachten is nu op hoe de teraardebestelling de bewoners op deze nieuwe begraafplaats zal bevallen. Voor het plaatsen van urnen zijn, in hoefijzervorm, een aantal met klinkers gemetselde zuilen geplaatst, die slechts aan een zijde kunnen worden gebruikt. Ook is een verdiept strooiveld ontworpen en een cirkelvormige heuvel gemaakt voor urnengraven. Met slechts een bank met een houten schutting als windvang zonder verdere zitgelegenheid ontbreekt er nog veel op deze nieuwe begraafplaats

- De begraafplaats aan de Torenlaan

Zoals de naam al aangeeft is deze begraafplaats, de oudste van Beilen, gesitueerd in het midden van het dorp, vlakbij de kerk. Het betreft een groot terrein met zeker een romantisch karakter. Dit wordt echter ontsierd door verwaarlozing van de groenstructuur en de monumenten. Het bezoek van drie Terebinth functionarissen had dan ook ten doel praktische oplossingen te zoeken voor een eventuele herinrichting. Plannen voor het terug brengen in oude staat worden onderzocht evenals het wekken van belangstelling

Vervolg op bladzijde 10

'Zie, in mijn handpalmen heb ik u geschreven ...' geldt ook voor overleden junk

Grafteken overleden junk te Amsterdam

Een artikel in *NRC Handelsblad* van 25 mei 2005 zette mij op het spoor van het eerder in april onthulde monument voor overleden drugsverslaafden op de rooms-katholieke begraafplaats Sint Barbara (1893) in Amsterdam.

Een begraafplaats voor de goeude burgerij

Op een mooie junidag toog ik er heen. Een plein met rondom bomen en struiken, die de dood nog even aan het gezicht onttrekken, vormt een fraai entree. Daarachter opent zich een verrassend vergezicht op een brede dubbele laan met fraaie grafmonumenten, onmiskenbaar toebehorend aan de goeude burgerij. Deze laan wordt omzoomd door hoge taxushagen, waarachter platanen staan die door het gebladerte gezeefd zonlicht doorlaten. Het geeft een besloten, intieme sfeer, alsof er verder niets achter ligt. Een fors kruis met rozen siert het graf van de familie Boldoot. Een in reliëf aangebrachte schrijvende man dekt het graf van Monseigneur Judocus A. Smits, stichter in 1845 van *Dagblad de Tijd*. Opvallend is het monument met een klok die stil is blijven staan op het moment van verwisseling van het tijdelijke met het eeuwige van de overledene, of de rozenkrans, hangend over een stèle waaraan je beslist even wil voelen of hij wel vast zit.

Een priestergraf

Alomtegenwoordig. Afgezien van het om de paar minuten langs razen van een trein of het overvliegen van een vliegtuig is het hier aangenaam toeven. Er staan vele oude bomen, de ceders torenen er majestueus boven uit. Op het pleintje achter de hoofdlaan staat een groot crucifix met aan weerszijden beelden van Maria Magdalena en Petrus. Daarvoor, hoe kan het ook anders, genieten de priesters onder royale zerken van de eeuwige rust. Achter de taxushagen, links en rechts van de hoofdlaan, zijn in keurige rechte vakken de overwegend eenvoudiger graven te vinden. Afbuigend naar links en rechts speur ik naar het monument voor druggebruikers.

Bekende namen

Tamelijk achteraan, links van de hoofdlaan, sta ik plotseling voor een indrukwekkende glaswand. Op twaalf zwart granieten staande stenen zijn evenzo veel glazen platen aangebracht waarop de voor- en achternamen van overleden druggebruikers met hun geboorte- en sterfdatum zijn gegraveerd. Een bekende naam is die

van Anja Joos, een drugsgebruikster die ten onrechte van diefstal van een flesje bier werd verdacht en die door winkelpersoneel werd doodgeslagen. Een tragedie die destijds alle kranten haalde. Opvallend zijn de geboortedata, waarvan er vele vallen in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. De eerstgenoemde op het monument heeft als sterfdatum 22-2-1995 en de laatst genoemde 2-1-2005. Tot dusver werden 97 namen gegraveerd. Het doet denken aan een oorlogsmonument of een gedenkteken voor een ramp. De meeste zijn begraven van de sociale dienst, dus zonder steen, hetgeen niet wegneemt dat deze dienst dergelijke uitvaarten respectvol verzorgt. Na tien jaar worden hun overblijfselen op Sint Barbara herbegraven. Niets in de tekst duidt er op dat deze mensen, nauwelijks ouder dan 50 jaar, ten onder gingen aan de drugs.

Drugspastoraat

In het midden van het monument staan drie stenen. Op de middelste staat de tekst: 'Rustend bij God. Verbonden met de gemeenschap van Petrus en Paulus Crypte Amsterdam', een verwijzing naar de Crypte op de Wallen, waar het drugspastoraat Amsterdam bijeenkomt, en pleisterplek voor druggebruikers. Tot troost moge de tekst daaronder dienen: 'Zie, in mijn handpalmen heb ik u geschreven ...' (Jesaja 49:16). Aan weerszijden zijn Maria Magdalena en Petrus afgebeeld. Een waardig monument voor deze randfiguren, die toch ook deel uitmaakten van onze maatschappij. Er voor liggen wat verwelkte bloemen met daaraan linten waarop met viltstift geschreven is: 'Tjin, wij kenden elkaar kort, te kort. Boven is je plek oké? Ik zie je nog wel eens na je reïncarnatie'. Tjin zal te zijner tijd ook bijgeschreven worden op de glasplaat. Er is nog ruimte voor 167 namen.

Ruim tweeduizend jaar geleden merkte de Atheense staatsman Pericles al op, dat aan de wijze waarop een volk zijn doden verzorgt, de mate van beschaving kan worden afgeleid.

Puck Kooij

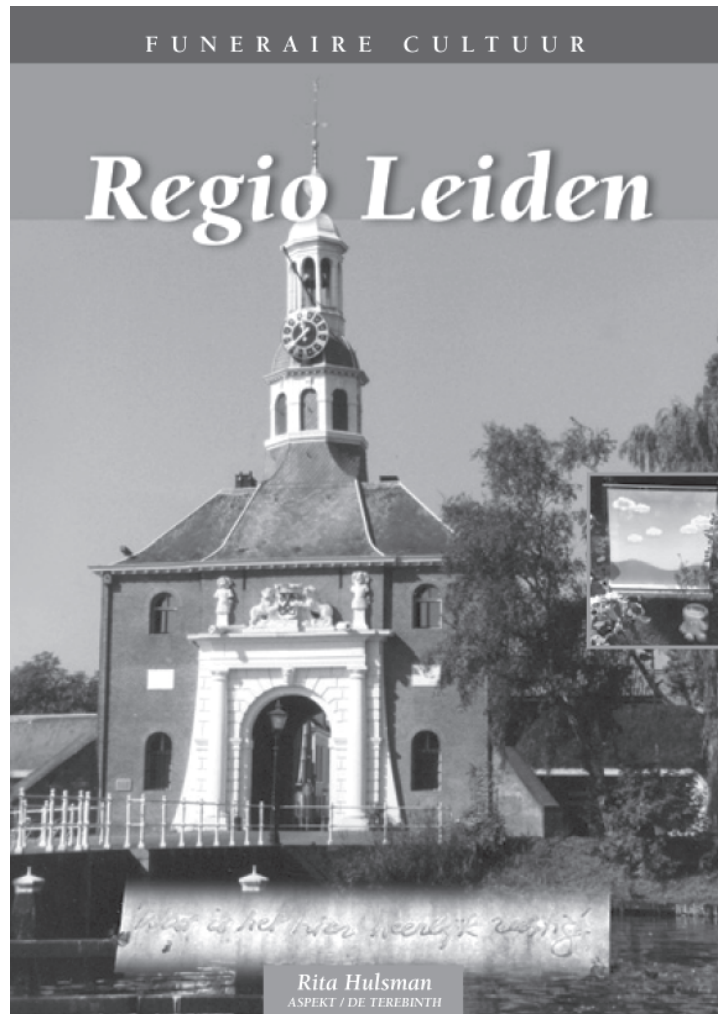

Ledenservice Reeks Funeraire Cultuur

De Terebinth is in 2001 begonnen aan een reeks boekjes over de funeraire cultuur van Nederland. De hoofdreeks besteedt aandacht aan Amsterdam, alle provinciale hoofdsteden en een regio in elke provincie. Behalve het inleidende deel *Doodse dingen* zijn tot nu toe verschenen de delen: *Den Haag, Zwolle, Alblasserwaard & Vijfheerenlanden, Amsterdam, Arnhem, Utrecht (stad), Regio Eindhoven, Utrechtse Heuvelrug en Leeuwarden*. In 2002 is een deelreeks ontstaan die alle regio's van Zuid-Holland omvat. Verschenen zijn: *Drechtsteden, Midden-Holland, Regio Rotterdam, Hoekse Waard & Goeree-Overflakkee, Delft & Westland, Voorne-Putten, Bollenstreek en Regio Leiden*. De winkelprijs is € 9,98 per deel, Doodse dingen kost 11,98 euro. Leden kunnen een of meer delen met korting bestellen voor respectievelijk 7,96 euro en 9,98 euro (inclusief verzendkosten). Wie zich inschrijft voor twaalf of meer delen krijgt *Doodse dingen* gratis.

U kunt bestellen door een briefje, fax of E-mail te sturen naar onderstaand adres, met opgave van het aantal exemplaren van de gewenste deel/de gewenste delen, alsmede van uw naam, adres, postcode, woonplaats en uw lidnummer. Bestellingen kunt u verzenden naar: Postbus 85177 3009 MD Rotterdam faxen: 010-4212762 of mailen: terebinth@box.nl Meer informatie over de reeks vindt u op de website: www.terebinth.nl.

Bon (s.v.p. uw voorkeur aankruisen)

Hoofdreeks

- ik schrijf in voor 24 delen voor een totaalbedrag van 191 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor 12 delen voor een totaalbedrag van 95,50 euro inclusief verzendkosten. Het inleidende deel krijg ik gratis.
- ik schrijf in voor de 2, 3 of 4 delen die in 2005 verschijnen voor een bedrag van 7,96 euro per deel inclusief verzendkosten.

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____ Plaats: _____

Telefoon: _____

Datum: _____ Handtekening: _____

Deelreeks Zuid-Holland

- ik schrijf in voor 10 delen voor een totaalbedrag van 79,50 euro inclusief verzendkosten.
- ik schrijf in voor de 2 delen die in 2005 verschijnen voor een totaalbedrag van 7,96 euro inclusief verzendkosten.

voor deze 'restauratie' bij de bevolking, speciaal ook de jeugd. Doordat ook deze begraafplaats nog niet is gesloten zal alle aandacht moeten uitgaan naar een herstel op lange termijn. Deze dodenakker is dit zeker waard.

- Veendam
- De begraafplaats De Dallen in Wildervank.

Het betreft een goed verzorgde begraafplaats met veel steles in het oudste gedeelte en mooie piramide monumenten in de particuliere sector.

- Stadskanaal

Ook aan de particuliere begraafplaats Uniken werd weer een bezoek gebracht Deze begraafplaats, die op een oude, niet afgegraven, veen-heuvel is gevestigd, ligt enigszins verwijderd van de weg langs het Stadskanaal Veendam. De variatie van veelsoortige prachtige grafmonumenten is steeds een lust voor het funeraire oog. Zuilen, piramides, tombes, wapenzerken en urnen in oude uitvoering, alles is aanwezig en in goede staat, omgeven door een mooie boom- en struikbeplanting. Ook het hekwerk en de kettingen om de graven zijn van goede kwaliteit. Zeker een bezoek waard. Aan de weg wordt met een mooi gesmeed toegangshek de plaats aangegeven

Rindert Brouwer - regio 23 (Zuidoost Noord-Brabant)

- Deurne

Na een roerig funerair jaar in 2005 is de rust in de gemeente Deurne weergekeerd.

Over de katholieke begraafplaats Sint Willibrordus en de protestantse begraafplaats, beide in Deurne, is al uitvoerig geschreven in dit blad (maart- en decembernummer). In beide gevallen ging het om het behoud van de ensemble-waarde. Een goede samenwerking tussen heemkundekring H.N. Ouwering en de Terebint heeft de (goe)gemeente ervan kunnen overtuigen niet rigoureuze graftekens te ruimen, maar het geheel zo te conserveren of gefaseerd

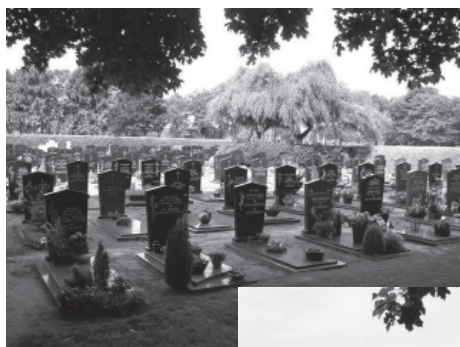
te werk te gaan. Op de gesloten katholieke begraafplaats blijft zo de 'enclos paroissial' ofwel het totaalplaatje van kerk, kerkhof en kerkhofmuur behouden. Op de protestantse begraafplaats aan de Helmondse weg heeft inmiddels een noodzakelijke reconstructie plaatsgevonden, waarbij de protestantse gemeente een aantal historische grafzerken heeft behouden door ze naar een museaal hoekje te verplaatsen. Op het kerkhof gaat men gefaseerd ruimen. Dat betekent dat men bij behoefte aan nieuwe grafruimte alleen dat ene grafteken verwijdert en deze laat vervangen door een soortgelijk monument. Tot slot heeft de Terebint advies gegeven over een te plaatsen gedenksteen op de begraafplaats, waarop de namen komen te staan van die personen van wie de graven zijn geruimd.

- Helenaveen

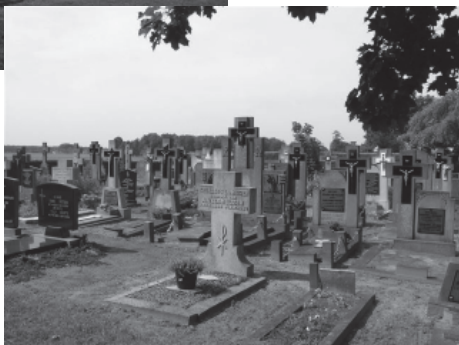
In Helenaveen, ook in de gemeente Deurne gelegen, werden in 2002 op de katholieke begraafplaats diverse grafmonumenten door het kerkbestuur platgelegd; in de krant was sprake van vandalisme. In 2005 wilde datzelfde kerkbestuur nog steeds liever ruimen dan conserveren. Omdat de begraafplaats in het Peeldorp een gemeentelijk monument van cultuurhistorisch belang is en valt binnen het beschermde dorpsgezicht van Helenaveen, moest het kerkbestuur daarvoor toestemming vragen aan het Deurnese gemeentebestuur. Zij dienden een verzoek in 48 graftekens te mogen verwijderen. In een vergadering van de monumentencommissie pleitten Terebint en heemkundekring voor het behoud van het grafveld in zijn geheel. Een fragment uit het pleidooi van de Terebint: "Het behoud, herstel en onderhoud van onze funeraire cultuur is ook het uitgangspunt van mijn bezwaar tegen de ruiming van 48 graftekens op de Rooms-Katholieke Begraafplaats aan de Aardbeiweg in Helenaveen."

De 48 graftekens bevinden zich alle op het grafveld, dat gezien vanaf de Aardbeiweg vooraan links gelegen is. Dat grafveld vormt een prachtig ensemble, mooi ingekaderd door hek en hagen en fraai contrasterend met het ernaast gelegen grafveld aan de rechterkant.

Het behoud van dit grafveld als ensemble is van cultuurhistorisch belang als weerspiegeling van een bepaald tijdsbeeld. Dit grafveld geeft door middel van materiaal (hardsteen en kunststeen), vormgeving (vooral het kruissymbool), christelijke symboliek (lijden, dood, verrijzenisgeloof) en belettering een goed beeld van een katholieke dorpsbegraafplaats uit globaal de jaren 1900-1970. Daarna trad er in Nederland een periode in waarin werd gekozen voor uniformiteit op begraafplaatsen. Een goed voorbeeld daarvan zien we op het rechter grafveld. Beide grafvelden vormen zo een mooi contrast van een stuk begraafcultuur. Het Deurnese college van Burgemeester en Wethouders heeft nu wel besloten dat het ruimen gefaseerd moet gebeuren. In eerst instantie mogen vier totaal geruïneerde grafstenen worden verwijderd, hetgeen inmiddels is gebeurd. De gemeente stelt vervolgens ook voorwaarden, waaraan de nieuwe graven op de plaats van de oude moeten voldoen. Inmiddels is er een vereniging tot behoud en onderhoud van de (overige) historische monumenten opgericht, die ongetwijfeld ook gaat waken over de funeraire cultuur in de gemeente Deurne.

R.K. Begraafplaats
Helenaveen:
grafveld na 1970

R.K. Begraafplaats
Helenaveen:
grafveld 1900-1970

Dat gaat naar Maastricht toe

Slot Zeist – altijd een sfeervolle vergaderplaats – bracht op 8 december jongstleden voor de eerste keer diverse deelnemers uit de praktijk van de funeraire cultuur samen. Vakorganisaties, begraafplaatsbeheerders, adviesbureaus, verenigingen en stichtingen wisselden wederom met elkaar van gedachten. Dit keer niet over een Plan tot Instandhouding en Ontwikkeling, maar over behoud van funerair erfgoed in het algemeen. Dankzij een lezing van André Dreesen over herbegraven in bestaande, hoogwaardige monumenten werd dit wel een hot item.

Het initiatief voor de bijeenkomst werd genomen door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, die de RACM, de Rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten wordt (www.racm.nl). Het bekende, ronde logo is vervangen door een vierkant van kleurige banden naast een speelse woordstapel van OCW.

De middag werd geopend door Aart de Vries, hoofd expertise bij de rijksdienst. Na een korte inleiding van Leon Bok werden de aanwezigen getraakteerd op twee lezingen. De eerste lezing van Conradine de Reus ging over de algemene opvattingen rond monumentenzorg binnen de context van een begraafplaats, die efficiënt geëxploiteerd wordt. Daarna gaf André Dreesen uit Maastricht in zijn betoog een voorbeeld, hoe men dat daar aanpakt. De bijeenkomst boog zich daarna onder leiding van Aart de Vries, Leon Bok en Conradine de Reus in groepjes over de mogelijkheden en consequenties van een aantal beleidsaspecten die waren opgesteld door de rijksdienst. Er waren belangwekkende zaken over groen en financiën, maar één onderdeel trok algemene aandacht. André, beheerder van de Maastrichtse algemene begraafplaats aan de Tongerseweg, vertelde, dat het al jaren mogelijk is op zijn monumentale begraafplaats – in 1811 onder Napoleon voltooid – bestaande hoogwaardige grafmonumenten over te nemen, waarbij weer in hetzelfde graf begraven kan worden. Bij monumentale begraafplaatsen tracht men terecht al decennia te voorkomen, dat hoogwaardige, in goede staat zijnde monumenten vernietigd worden, omdat er geen nabestaanden meer zijn. Zulke monumenten bepalen immers het gezicht en verhogen de kwaliteit daarvan. Soms wordt de verkoop van gunstige plaatsen gekoppeld aan de aanschaf van zo'n overgebleven monument. Meestal gaat dat goed, een enkele keer ontstaat iets curieus. Zo prijkt bovenop een van de platte zerken tegen de muur van het Groene Kerkje in Oegstgeest een antieke, zwarte tombe. Dat is dubbelop.

In sommige gedeelten van de Maastrichtse begraafplaats kan een bestaand monument, waarvan geen nabestaanden meer leven, overgenomen worden, zo nodig na restauratie. Als naam wordt dan de nieuwe koper vermeld. Dit leverde verraste reacties bij de aanwezigen op. Naast een paar uitgestreken gezichten bij degenen, die iets dergelijks in de praktijk bij uitzondering meegemaakt hadden. Mag men zich zo andermans graf met eventueel imposant monument toe-eigenen? Zou zoete, lieve Gerritje, de gewone stedeling, dat willen? In Maastricht en ver daarbuiten in ieder geval wel. Er bestaat grote belangstelling voor.

Het bijeenkomen van de verschillende medespelers bij onze funeraire cultuur was verrijkend. Allereerst door de gekozen onderwerpen, maar daarnaast door de informele contacten, die ontstonden. Leon Bok vervult hierbij eigenlijk een onmisbare plaats. Niet alleen door zijn kennis van achtergronden en actualiteit. Bij zijn inbreng is te merken, dat iemand spreekt die de begraafplaatsen, de diverse problemen en de betrokken partijen sinds jaren door eigen bezoek en onderzoek kent. Het is te hopen, dat onder het RACM een dergelijke bijeenkomst in de toekomst vaker herhaald kan worden.

Bouke Jagt

(advertentie)

Geef cultuur de kans

Ons land kent vele toneelgezelschappen. Miljoenen landgenoten maken muziek. Daarnaast zijn er talloze monumenten die bezocht, bewoond en bewonderd kunnen worden. Zo'n kleurrijke cultuur moet gekoesterd worden. En dat lukt niet alleen met overheidsgeld. Gelukkig springt het Prins Bernhard Cultuurfonds vaak bij. Per jaar steunen wij 3600 culturele projecten, groot en klein. Onze donateurs zorgen dat cultuur toekomst heeft. **Word ook donateur, voor 25 euro geeft u cultuur de kans.**

www.cultuurfonds.nl

Prins Bernhard Cultuurfonds

Der Tod, das muß ein Wiener sein

'De dood dat moet een Wener zijn', zong Georg Kreisler al in een van zijn bekendste liederen.. Heeft een Wener een sterkere band met de dood dan een Amsterdammer? In de ogen van de Weners moeten een begrafenis nog steeds ein schönes Leich, een bijzondere gebeurtenis zijn, met een pronkerige rouwstoet, professionele grafredenaars en een overdadig lijkmaal. Met deze vraag in het achterhoofd organiseerde Rindert Brouwer in 2005 een funeraire reis naar Zuid-Duitsland en Oostenrijk. Voor de deelnemers aan de reis stelde hij een funeraire reisgids samen met achtergrondinformatie, toepasselijke citaten, plattegronden, foto's en natuurlijk het reisprogramma. Van een reisgids ga je tijdens het gebruik houden of je gaat deze diep haten. De gids wordt een prettige reisgezel, iemand met wie je graag optrekt of hij verandert in een irritante metgezel. Van Memento Mori, zoals de titel van het kloeke boekwerk luidt, ga je – gelukkig – houden. Brouwer vertelt telkens net voldoende achtergrondinformatie, niet te veel en niet te weinig, waardoor de gids niet verzuipt in een overvloed aan feiten en meningen. Een euvel waaraan menig reisgidschrijver zich schuldig maakt. De relativerende toon veraangenaamt het lezen. Er valt gelukkig buiten de gids om zelf ook nog iets te ontdekken op de begraafplaatsen of in de kerken. Soms zou

Grafmonument op het Zentralfriedhof, Wenen

je zelfs willen dat hij net iets meer vertelde, zoals over het Zentralfriedhof in Wenen. Al lezend lijkt het alsof er alleen maar bekende Oostenrijkers op de erevelden rusten, terwijl er in de afgelopen 130 jaar zo'n drie miljoen mensen zijn begraven. De bekendste dode is ongetwijfeld Wolfgang Amadeus Mozart van wie dit jaar zijn 250ste geboortejaar met veel pracht en praal wordt herdacht. De berooide Mozart werd in de vroege ochtend van

6 december 1791 in een verzamelgraf op het Friedhof Sankt Marx ter aarde besteld. Het graf kreeg geen grafteken en werd zeventien jaar na zijn dood geruimd. Op de plek waar het graf zich vermoedelijk bevond werd in 1859 op last van de gemeente Wenen een klein monument, een geknotte zuil met een engel, geplaatst. Op de 100ste sterfdag van de componist werd het monument verplaatst naar het Zentralfriedhof waar het nu staat tussen Beethoven en Schubert. Al bladerend door en lezend in de gids krijg je zin om je koffers te pakken en op reis te gaan. Naar de barokstad Würzburg, het Sankt Johannisfriedhof in Nürnberg, de Stephansdom in Passau, de catacomben in Wenen waar de Habsburgers rusten en het Zentralfriedhof, de dodenstad in 'boomming' Wenen. En met Memento Mori als aangename reisgezel.

Rindert Brouwer,
Memento Mori, Funeraire reisgids door Zuid-Duitsland & Oostenrijk. Eindhoven. 2005, 278 blz. op A4-formaat met veel foto's. € 17,50 exclusief portokosten, verkrijgbaar bij Atelier Terre Aarde, www.atelier-terreearde.nl

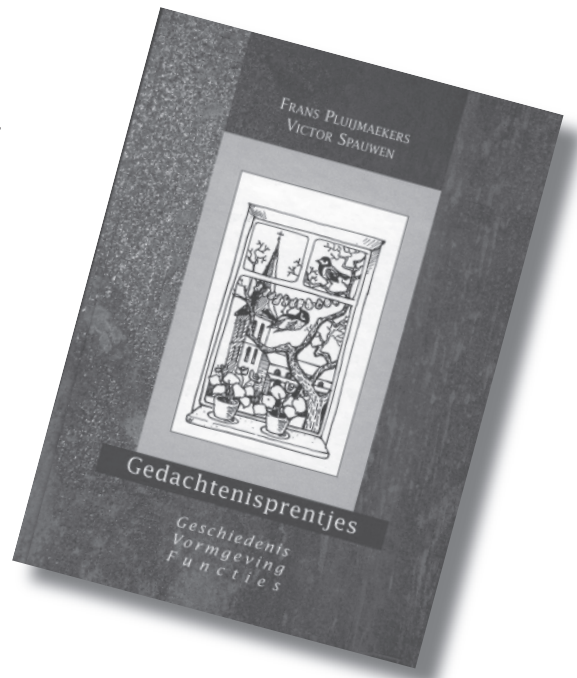
Bartho Hendriksen

Op 28 november 2005 overhandigde professor A. van der Meijden (links) in het Nederlands Openlucht Museum te Arnhem het boek *Thanatos aan funerair historicus Henk Kok* (rechts). Kok schreef dit overzichtswerk op basis van tientallen jaren onderzoek. De publicatie wordt dit jaar in Terebinth besproken.

Gedachtenisprentjes

Gedachtenisprentje is de eigentijdse benaming voor wat vroeger vooral bij katholieke Nederlanders een bidprentje heetten. In het boek *Gedachtenisprentjes* geven de auteurs een uitvoerig overzicht van de historie van het bidprentje, die terug gaat tot de middeleeuwse devotieprentjes. Waren de devotieprentjes vooral gericht op mensen die niet konden lezen, dus uitsluitend een plaatje, zo werden de prentjes langzamerhand voorzien van teksten. Dit betrof dan voornamelijk gebeden uit te spreken voor een dierbare overledene. Opmerkelijk is dat dit gebruik ontstond in de noordelijke Nederlanden en pas later een belangrijke plek kreeg in de rouwrituelen in het katholieke deel van ons land.

Het doel van dit boek is te functioneren als een lesboek voor een cursus: hoe maak ik een gedachtenisprentje? Door zich op de hoogte te stellen van de geschiedenis en de functies van het bekende bidprentje is men in staat om een zeer persoonlijk aandenken te ontwerpen. Het bezig zijn met het ontwerp, waarbij de te gedenken overledene in vrij kort bestek toch tot zijn recht moeten komen, is volgens de auteurs ook een belangrijke stap in het verwerken van het verlies. Ook het kiezen van een passende illustratie betekent dat men karaktertrekken, het werk en liefhebberijen van de betrokkene nog eens duidelijk onder ogen moet zien. Vandaar ook dat uit reacties van nabestaanden duidelijk blijkt dat het bezig zijn met het ontwerpen van een dergelijk prentje in het rouwproces een positieve rol speelt.

De gekozen illustraties geven een prachtig overzicht van de ontwikkeling van het prentje. Ze zijn allen afkomstig uit de omvangrijke verzameling van Frans Pluijmaekers. In de 19de eeuw vindt men vooral religieuze afbeeldingen, vooral van Christus en zijn moeder Maria, ook werd vaak gekozen voor een zogenaamd kerkhofprentje. Het prentje laat dan een graf of grafzerk zien, soms met wat tekst op de zerk. Deze ontwikkeling past in de tijd van de Romantiek, als ook auteurs veel schrijven over de dood en het kerkhof. Boeiend zijn ook uit deze tijd, tegen het eind van deze eeuw, de portretten die dan in gebruik komen. Afgezien van de genealogische waarde van dit soort prentjes, is er hier een schat aan gegevens te vinden, die voor de kostuumgeschiedenis van belang zijn.

Na de Tweede Wereldoorlog ondergaat het ontwerp van het prentje een aanzienlijke verandering. De individualisering leidt tot steeds meer aandacht voor het unieke van elke persoon. Daarbij komt dan nog de ontkerkelijking. Het religieuze aspect verdwijnt zelfs bijna geheel. Het bidprentje evolueert tot herinneringsprentje. Religieuze voorstellingen worden symbolisch weergegeven. Ook komen bijbelteksten nog wel voor. Maar het wordt steeds gebruikelijker om een

foto van de overledene af te drukken. Vooral, echter, valt op het toenemend gebruik van natuursymboliek. Eigenlijk nog een laatste herinnering aan de Romantiek. Nieuw is dat kinderen de illustratie maken voor het prentje van een familielid.

Hoewel het boek dus in de eerste plaats is bedoeld om een ieder behulpzaam te zijn bij het zelf ontwerpen van een prentje, of zelfs een gedachtenisboekje te maken, vormen de prachtige illustraties een zeer belangrijk aspect. De vormgeving is mooi en rustig. Ook de literatuurlijst is voor een ieder die in funeraire cultuur is geïnteresseerd bepaald waardevol.

Een handig, maar ook mooi boek.

Frans Pluijmaekers en Victor Spauwen,
Gedachtenisprentjes. Geschiedenis vormgeving functies. Aanwijzingen voor samenstelling en ontwerp. Een handreiking aan rouwenden en hun begeleiders,
Uitgegeven door Stichting 'In onsen Lande van Valckenborg', per adres: Jonkheer van de Maesenstraat 57, 6336 VB Hulsberg, 2004, ISBN 90-90128283-7, prijs € 27,95, 182 pagina's plus bijlage.

Ineke Verbeek

Excursie naar Abcoude

Op 24 september 2005 was Abcoude aan de beurt voor een bezoek van de Terebinthers. We verzamelden bij de 'Eendracht', daterend uit de 18de eeuw. Hier kregen wij een inleiding over de geschiedenis van Abcoude van de heer W. Timmer lid van de historische kring van Abcoude. Het grondgebied van de gemeente bestaat uit een veenlandschap dat wordt doorsneden door een aantal rivieren, zoals de Gein. Het landschap is inspiratiebron geweest voor schilders als Piet Mondriaan.

Eerst stopten we bij de Dorpskerk van Abcoude. Het is een van de oudste en meest opvallendste gebouwen in deze stad. De bouw vond plaats in de jaren 1470-1491 en werd gewijd aan de heiligen Cosmas en Damianus.

Bijzonder waren twee in de buitenmuur geplaatste tombes aan de noordkant van de kerk. De noordkant werd toch altijd gezien als minder prettig, niet echt veilig, de duivelse kant. Van de in 1781 overledene werd tot op het uur aangegeven hoe oud hij geworden was, en wel: 53 jaar, één maand, zes dagen, vier uren.

De in de stoep aanwezige cisternen waarin hemelwater werd opgevangen, waren te gebruiken als drinkwater, ten tijde van een cholera epidemie.

In de kerk bevinden zich veel grafzerken. Zo ook in het koor. Bij de hoofdingang van de kerk is een grote muurschildering te zien. Het betreft een gebeurtenis in het rampjaar 1672. De Franse troepen hadden in dat jaar de stad Utrecht en een deel van de provincie veroverd en verschenen voor Abcoude. Omdat de dorpingen weigerden brandschattingen te betalen begonnen de soldaten hier en daar branden te stichten. De toenmalige

pastoor Vennicx ging de Fransen met het Allerheiligste tegemoet. Hij vroeg om vergeving voor het dorp in naam van Degene die in het Heilige Sacrament tegenwoordig was. De katholieke Fransen waren onder de indruk en trokken zich terug.

Achter in het koor is een fraaie grafkapel. Deze werd in 1723 in opdracht van Theodorus de Leeuw gebouwd door de ambachtsheer van Abcoude-Baambrugge. Zij woonden op het slot Abcoude waar nu slechts wat ruïnes van te zien zijn. Dit graf werd in mei 1940 gebruikt om de wapens van de Burgerwacht te verbergen.

De grafzerken in de kerk variëren van heel eenvoudig met slechts een nummer tot zeer fraai bewerkte exemplaren van vooraanstaande bewoners. Tijdens de laatste restauratie vond men een zerk die aan twee kanten gebruikt was. Tijdens de beeldenstorm is het woord 'pastoor' in de zerk van pastoor Habets weggehakt.

Tot slot griezelden we allemaal bij het bekijken van de twee gevangiscellen in de torenvleugel aan de noordzijde, die bovendien tot na de tweede Wereldoorlog nog gebruikt werden.

Vervolgens naar de huidige katholieke kerk, in 1885 gebouwd door Alfred Tepe, een neogotisch bakstenen gebouw. Achter de kerk ligt de begraafplaats die sinds 1904 in gebruik is. Vlak bij de ingang ligt achter hagen verscholen een plekje voor ongedoopte kinderen met een eigen monumentje.

Zerk op de rooms-katholieke begraafplaats te Abcoude

Hier zagen we wat er kan gebeuren als enthousiaste vrijwilligers zonder voldoende kennis van zaken aan het restaureren slaan. Laura Fokkema toonde ons een uniek emaille grafzerk waarvan de stukken nu min of meer aan elkaar waren gemetseld.

In de middag naar de Algemene Begraafplaats onder leiding van het hoofd van de buitendienst de heer Bakker. Hier is nog een mooi baarhuisje uit 1874 aanwezig, waar de aan een besmettelijke ziekte overledenen werden opgebaard.

De heer Bakker wist een aantal leuke verhalen te vertellen bij verschillende graven. Zo lag daar een zeer rijk geworden boer, die ook allerlei ambten had uitgeoefend, begraven bij zijn knecht in hetzelfde graf. Was dit een voorbeeld van gelijkheid en broederschap of stak daar meer achter was de vraag.

Ook het oudste graf uit 1860 lag hier nog.

Ook mooi was het levensverhaal van de ook al weer zeer rijke Pieter Klein, die wel drie keer getrouwd was, maar niet drie keer weduwnaar was. De pastoor had er moeite mee. Maar uit dankbaarheid liet Pieter een miljoen gulden na voor de armen in de parochie.

Toen weer naar huis, na een goed georganiseerde excursie.

Ineke Verbeek

Enthousiaste uitleg van de heer W. Timmer, Abcoude

Excursie Salland

Op zaterdag 10 juni vindt in Salland, Overijssel, aan de rivier de IJssel en met name in de gemeente Olst - Wijhe een excursie plaats.

We starten met de ontvangst in de Nicolaaskerk te Wijhe. De Nicolaaskerk stamt uit de 12de eeuw. De geschiedenis van de kerk gaat terug naar 900 toen op een zandduin aan de IJssel een eenvoudig tufstenen zaalkerkje werd gebouwd. In de kerk bevinden zich drie grafmonumenten uit begin 1700 die in 2004 zijn gerestaureerd.

Vervolgens brengen we een bezoek aan de oude begraafplaats in het dorp Olst. Deze begraafplaats is in 1832 in gebruik genomen en niet gesloten.

Na de lunch gaan we naar abdij Sion bij Wesepe (ligt op de grens van de gemeente Deventer en de gemeente Olst - Wijhe). Op weg naar de abdij, als de tijd het toelaat, brengen we nog een bezoek aan de familiebegraafplaats van Van Coeverden.

In de abdij bezichtigen we de kerk en de kloosterbegraafplaats.

Datum: zaterdag 10 juni 2006.

Plaats : Nicolaaskerk, Kerkstraat 15, Wijhe.
Ligt op loopafstand van het NS-station.
Vanaf het station linksaf Prins Hendrikstraat en je loopt rechtstreeks naar de kerk in het centrum van het dorp.
Met de auto is Wijhe vanaf Deventer en Zwolle bereikbaar via de provinciale weg N337. Op het marktplein bij de kerk is voldoende parkeergelegenheid.

Programma:

- 10.30 uur: Ontvangst in de Nicolaaskerk met koffie of thee.
- 11.00 uur: Inleiding en rondleiding door de kerk door Teun Oosterbroek.
- 11.45 uur: Rondleiding over de oude gemeentelijke begraafplaats (dorp) te Olst door Teun Oosterbroek.
- 12.30 uur: Lunch waar eigen meegenomen broodje genuttigd kan worden. Voor drinken wordt gezorgd.
- 13.30 uur: Bezoek aan de familiebegraafplaats van Van Coeverden.
- 14.00 uur: Bezoek aan abdij Sion en de begraafplaats.
- 15.00 uur: Einde excursie.

Aanmelden: Voor 3 juni 2006 bij Anne Marie van der Wal, telefoon 038 - 4544228 of E-mail harm.wal@planet.nl

Bij opgave alstublieft vermelden of je met openbaar vervoer of per auto komt.

Kosten: € 6,50.

Gelieve dit bedrag na aanmelding over te maken op giro 335536 ten name van Vereniging De Terebinth te Rhenen, onder vermelding van excursie Salland.

Aantal deelnemers:

circa 30 personen.

Organisatie: Teun en Else Oosterbroek.

telefoon: 0570-52 20 60

Bij verhindering Anne Marie hiervan zo spoedig mogelijk in kennis stellen.

Excursie Haarlem en Heemstede

Beide begraafplaatsen zijn in eerste instantie Zocheeriaans opgezet en gaan terug naar circa 1828.

Ongeveer een week voor de excursiedatum zal verdere informatie aan de deelnemers worden toegezonden.

Datum: zaterdag 22 april 2006

Plaats : Begraafplaats Kleverlaan, Haarlem
Hoofdingang aan de Kleverlaan,
zijstraat van de Schoterweg
10 minuten lopen van treinstation Haarlem
(Noord-waarts)

Programma:

- 10.00 uur: Ontvangst met koffie op de begraafplaats
- 10.30 uur: Start rondleiding over de begraafplaats
- 12.15 uur: Lunch op de begraafplaats
Koffie en krentenbollen aanwezig
- 13.15 uur: Vertrek naar Heemstede,
Algemene Begraafplaats, Herfstlaan
- 13.45 uur: Rondleiding aldaar
- 15.30 uur: Einde excursie

Aanmelden: Voor 15 april 2006 bij Anne Marie van der Wal, telefoon 038 - 4544228 of E-mail harm.wal@planet.nl

Bij opgave alstublieft vermelden of je met openbaar vervoer of per auto komt.

Kosten: € 6,- Gelieve dit bedrag na aanmelding over te maken op giro 335536 ten name van Vereniging De Terebinth te Rhenen, onder vermelding van excursie Haarlem.

Organisatie: Frank Keene, telefoon: 023 - 5290919 of 06 - 23455476

Bij verhindering Anne Marie hiervan zo spoedig mogelijk in kennis stellen.

Agenda

1 april

Algemene vergadering in gebouw De Akker, Melkpad 14a, Hilversum, telefoon 035 – 621 24 47. *Zie ook de rubriek Verenigingsnieuws pagina 6.*

22 april

Excursie Haarlem en Heemstede. *Zie pagina 15.*

10 juni

Excursie Salland. *Zie pagina 15.*

6 tot en met 11 augustus

Funeraire reis door Zuid-Engeland en Londen.

Bezocht worden Hythe, Londen en Canterbury.

Informatie: Rindert Brouwer en Jeannette Goudsmit, telefoon 040 - 2121791, E-mail: terre.aarde@planet.nl, www.atelier-terrearde.nl

Inschrijving: Eskoo Reizen, telefoon 0416 - 281514, E-mail: info@eskooreizen.nl

Grafmonumentje voor ongedoopte kinderen op de Rooms-Katholieke Begraafplaats, Abcoude